

УДК: 336.77:332.2:63

О.В. Гривківська, Л.В. Мельник

DOI: 10.36919/2312-7872.2.2019.87

ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПОТРЕБ АГРАРНОЇ СФЕРИ

Охарактеризовано сутність інвестиційного потенціалу. Виокремлено напрями спрямування грошових іпотечних ресурсів в аграрне виробництво: екстенсивний та інтенсивний. Визначено індикатори оцінки рівня інвестиційного потенціалу іпотечного кредитування аграрної сфери. Проаналізовано показники фондоозброєності суб'єктів господарювання в аграрній сфері; рівень оновлення основних фондів аграрних підприємств та фермерських господарств; рівень забезпеченості суб'єктів аграрного виробництва сільськогосподарською технікою; середні капіталовкладення на інвестиційний проект. Проведено порівняльний аналіз матеріально-технічної бази українських аграріїв та сільгоспвиробників країн ЄС і СНД. Розраховано величину інвестиційних вливань для досягнення в аграрній галузі нормативного рівня забезпеченості сільськогосподарською технікою. Визначено шляхи підвищення ефективності інвестиційної політики аграрного розвитку.

Positive changes in the agricultural system, the success of this industry in the world market is not possible without increasing investment. The purpose of this study is to assess the investment needs of the agricultural industry and to determine the magnitude of the investment potential of mortgage lending. In the article the essence of investment potential has been defined. The directions of directing monetary mortgage resources in agricultural production have been distinguished: extensive and intensive. Extensive direction involves obtaining mortgages for the acquisition or creation of non-current assets. Intensive direction involves directing credit resources for improving the quality of land properties, streamlining the process of nature management, improving the production process, making investments in valuable animal breeds and varieties of crops, the acquisition of complete property complexes with a well-established process of management. Indicators of estimation of level of investment potential of a mortgage crediting of agrarian sphere have been defined. The indicators of the stockholding of agricultural entities in the agricultural sector have been analyzed; the level of renewal of fixed assets of agricultural enterprises and farms; the level of security of the subjects of agricultural production by agricultural machinery; average investment for an investment project. It has been emphasized on insufficient level of logistical support for the industry and a significant need for investments to replenish and upgrade the technical park of agricultural producers. The calculation of the value of investment inflows for achievement in the agricultural sector of the normative level of provision of agricultural machinery has been conducted. The size and directions of directing investments in the livestock sector have been determined. The level of investment in the agricultural sector of Ukraine by sources of investment has been investigated. A comparative analysis of the level of provision of agricultural machinery with the EU and CIS countries has been carried out. The ways of increasing the effectiveness of the agricultural development investment policy have been determined.

Ключові слова: іпотечне кредитування, інвестиційні ресурси, інвестиційний потенціал, аграрна сфера, ресурсний потенціал.

Keywords: mortgage lending, investment resources, investment potential, agrarian sphere, resource potential.

Постановка проблеми. В аграрній сфері Україна має значні конкурентні переваги, зумовлені природними особливостями національного багатства. Особливості історичного укладу життя значної частини населення в сільській місцевості, сформована культура праці на землі та дешевша порівняно з іншими економічно розвинутими країнами робоча сила створюють передумови для ефективного господарювання в цій галузі, зменшення витрат виробництва та формування цінової конкурентоспроможності на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому та міжнародних ринках аграрних продуктів.

Водночас, стан використання наявних природних ресурсів, їх ефективна трансформація та залучення в господарський оборот, як благ економічних, далекі від оптимального. В цих умовах велике значення має нарощування обсягів інвестицій, без яких позитивні зрушення у сільському господарстві, успіх цієї галузі на світовому ринку неможливі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різноманітних аспектів теорії та практики інвестиційного забезпечення діяльності у сільському господарстві присвячені праці таких вчених, як І.Базилевич, О.Гуторов, М.Дем'яненко, М.Кісіль, І.Лютій, В.Міщенко, Б.Пасхавер, Н.Погорельцева, Г.Підлісецький, П.Саблук, В.Чабан та багатьох інших. Незважаючи на значний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, питання інвестиційного забезпечення ресурсами, формування та обґрунтування напрямів і джерел їх залучення в аграрну сферу потребують подальшого вивчення, поглиблення та адаптації до умов сьогодення.

Мета статті. Метою даної статті є проведення оцінки інвестиційних потреб аграрної галузі та визначення величини інвестиційного потенціалу іпотечного кредитування.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційний потенціал іпотечного кредитування розглядається нами, як можливість доцільного вкладення отриманої іпотечної позики для проведення заходів з підвищення ефективності діяльності аграрних суб'єктів господарювання та отримання вищих прибутків [1, с. 96].

Спрямування іпотечних ресурсів в аграрне виробництво відбувається у двох напрямках: екстенсивному та інтенсивному. Отримання іпотечних кредитів на придбання або створення необоротних активів (придбання земельних ділянок, збільшення поголів'я тварин, придбання для посіву нових культур, закупівля сільськогосподарської техніки, придбання або будівництво будівель та споруд, закупівля або будівництво технологічних ліній з продуктивністю, що відповідає існуючій) є екстенсивним напрямом їх використання.

З метою інтенсивного розвитку галузі кредитні ресурси спрямовуються на поліпшення якісних властивостей земель, раціоналізацію процесу природокористування, вдосконалення виробничого процесу шляхом придбання сучасної сільськогосподарської техніки та технологічних ліній з вищою продуктивністю, здійснення вкладень у цінні породи тварин та сорти сільськогосподарських культур, придбання цілісних майнових комплексів з налагодженим процесом господарювання.

Серед масиву абсолютних та відносних показників нами був обраний їх набір, що дозволяє оцінити рівень інвестиційного потенціалу іпотечного кредитування аграрної сфери в країні:

- фондоозброєність суб'єктів господарювання в аграрній сфері, грн/чол.;

- коефіцієнти зносу та оновлення основних фондів аграрних підприємств та фермерських господарств, %;

- кількість тракторів і комбайнів на одиницю площі земель сільськогосподарського призначення, од./тис. га;

- середні капіталовкладення на 1 інвестиційний проект, тис. грн.

Належний рівень механізації праці у сільськогосподарському виробництві відіграє важливу роль у зростанні продуктивності праці та сприяє підвищенню економічної ефективності експлуатації матеріально-технічного забезпечення виробництва. Введення у виробничий процес нової техніки, будівель та споруд, перехід від застарілих енергетичних та матеріалоємних до новітніх ресурсоефективних технологій дозволяє забезпечити достатній рівень економії живої та уречевленої праці [2, с. 28].

Отримані нами дані щодо динаміки показника фондоозброєності сільськогосподарських підприємств України за 2013-2017 роки (табл. 1), ілюструють спадну тенденцію зайнятості населення у аграрній сфері. В цей же час спостерігалось зростання вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств, яке за п'ять років становило 2,1 рази.

Таблиця 1

Динаміка фондоозброєності сільськогосподарських підприємств України в 2013-2017 роках

Показник	Од. вим.	2013	2014	2015	2016	2017
Зайняте населення	тис. осіб	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7
Вартість основних засобів	млн грн.	156013,0	171392	210169	270467	341622
Фондоозброєність	грн/чол.	43609,5	55441,5	73214,3	94354,4	119419,0
Курс НБУ	грн/дол.	8,0	15,8	23,5	26,7	28,2
Фондоозброєність	дол. США/чол.	5458,0	3517,9	3115,5	3535,2	4234,7
Коефіцієнт зносу основних фондів	%	35,8	38,8	38,9	37,3	35,7
Введено в дію нових основних засобів	тис. грн	15232,8	14773,6	20821,3	39575,7	44840,9
Коефіцієнт оновлення основних засобів	%	9,8	8,6	9,9	14,6	13,1

Розраховано автором за даними [3,4]

Ми погоджуємось з думкою І.В. Білика, що така ситуація опосередковано може свідчити як про погіршення економічної ситуації в цій галузі національної економіки, оскільки функціонування аграрного ринку праці, як підсистеми ринку праці загалом, відбувається під впливом тенденцій розвитку економіки на етапі трансформацій і специфічних внутрішніх законів, так і про ймовірне зростання механізації ручної праці [5].

На перший погляд, позитивна динаміка фондоозброєності, яка з 2013 року щорічно зростала в середньому на 28-30 % порівняно з попереднім роком, дає підґрунтя стверджувати про зростання продуктивності праці аграрної сфери за

рахунок автоматизації виробничих процесів. Проте, в перерахунку на долари США стає очевидно, що за досліджувані роки фондоозброєність зростала лише номінально, а реально інфляційні процеси знівелювали нарощування матеріально-технічної бази аграрних підприємств. Зазначимо, що у сільському господарстві найбільш гостро відчуються наслідки знецінення національної валюти до світових валют, оскільки вагома частка галузевих засобів виробництва (техніка, добрива, засоби захисту) має імпортне походження [6, с. 59].

Для аналізу стану матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва та потреби в інвестиціях показовим також є рівень зносу основних виробничих засобів, що виражається через коефіцієнт зносу. Аналіз даного показника в динаміці дає змогу спостерігати ефективність відтворення основних засобів. Аналізуючи дані державної статистики щодо коефіцієнту зносу основних засобів підприємств сільського господарства України за 2013-2017 роки, можна спостерігати коливання даного показника – зростання у 2013-2015 роках з 35,8 до 38,9 % та зниження протягом 2016-2017 років до рівня 35,7 %. Для порівняння: у Російській Федерації ступінь зносу основних фондів знизився з 42,7 % у 2013 році до 38,2 % у 2017 році [7]; у Республіці Білорусь ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві на кінець 2017 року становив 38,9 % [8].

Рівень оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств знаходиться на низькому рівні: від 8,6% у 2014 році до близько 14,6 % у 2016 році, головними причинами чого, на думку експертів з асоціації «Український клуб аграрного бізнесу», стали відкладений попит, високі прибутки в аграрному секторі економіки за 2013-2015 роки та зношеність існуючої техніки, та наступним спадом до 13,1% у 2017 році; у 2016 році відбулося незначне підвищення даного показника до 14,6 %, . В умовах лабільності та ситуативності політичних та соціально-економічних процесів у 2014-2015 роках сільськогосподарські товаровиробники не реінвестували отримані прибутки в оновлення технічного парку, проте стабілізація ситуації у 2016 році сприяла закупівлі нового обладнання [9]. У 2017 році за рахунок впровадження програми державної підтримки аграріїв, за якою компенсується 20 % вартості сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, рівень оновлення основних засобів становив 13,1 %.

Аграрні виробники, маючи на меті пристосуватись до кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції, не знижуючи при цьому продуктивність виробництва, прагнуть до підтримання якісного рівня матеріально-технічного забезпечення. Зважаючи на складність даної задачі в нинішніх умовах господарювання, аграрії вдаються до імпорту спрацьованої сільськогосподарської техніки з європейських країн. Лише частка потриманої техніки в імпорті комбайнів зросла з 40 % у 2013 році до 60 % у 2015 році, причому вперше до числа суб'єктів «б/в-сегменту» долучились лідируючі агрохолдинги. Серед факторів, що формують позитивне рішення щодо вибору для використання потриманої сільгосптехніки, окрім зниженої ціни, має значення також звуження часового лагу між замовленням техніки та її введенням в експлуатацію [10].

В якості показника, що характеризує рівень забезпеченості суб'єктів аграрного виробництва сільськогосподарською технікою, виступає кількість одиниць тракторів та комбайнів у розрахунку на 1 тис. га ріллі та посівів, відповідно. Розглядаючи загальні показники по галузі, очевидно, що рівень забезпеченості тракторами протягом 2013-

2017 років практично не змінився і складав близько 10,5 шт. у розрахунку на 1 тис. га ріллі, а комбайнами різного типу – зменшився з 3,5 шт. на 1 тис. га посівів до 3 шт. (табл. 2).

Таблиця 2

**Розрахунок забезпеченості АПК України сільськогосподарською технікою
у 2013-2017 роках**

Показник	Од- виміру	2013	2014	2015	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7
Трактори, в т. ч.:		335	318,8	309,9	339,7	347,3
у с/г підприємств		146	130,8	127,9	132,7	129,3
у населення		189	188	182	207	218
Комбайни, в т. ч.:		57	55	50	46	46
у с/г підприємств:	тис. шт.	34	32	31	31	31
зернозбиральні		29	27	27	27	27
кукурудзозбиральні		2	2	2	2	2
бурякозбиральні		3	3	2	2	2
у населення		23	23	19	15	15
Площа ріллі		31032,5	31066,9	32541,3	32543,4	32544,3
Посівна площа		16352	15477,6	15284,3	14977,2	15225,8
зерна	тис. га	15681,6	14800,8	14738,4	14401,2	14623,6
кукурудзи		390,6	345,8	308,5	283,6	286,1
буряка		279,8	331	237,4	292,4	316,1
Забезпеченість тракторами на 1 тис. га ріллі	шт./ тис. га	10,8	10,3	9,5	10,4	10,7
Забезпеченість комбайнами на 1 тис. га посівів		3,5	3,6	3,3	3,1	3

Джерело: розраховано автором за даними [3]

При цьому, за статистичними даними на кінець 2017 року аналогічний показник в Польщі становив 137,7 тракторів та 78,7 комбайні, у Німеччині – 65 тракторів і 11,5 комбайнів на 1 тис. га ріллі, в США – 25,9 тракторів та 17,9 комбайнів, в Канаді – 16 тракторів та 7 комбайнів, у Республіці Білорусь – відповідно 9,3 та 5 одиниць, в Російській Федерації – 2 трактори та 1,6 комбайни [11; 12]. В середньому в країнах Європейського Союзу на 1 тис. га орної землі задіяно 62,6 одиниць тракторів та 18,9 одиниць комбайнів різного типу [13].

Таким чином, за результатами проведеного нами аналізу статистичних даних щодо забезпеченості сільськогосподарських підприємств технікою у розрахунку на одиницю ріллі можна свідчити про недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення

галузі та значну потребу в інвестиціях у поповнення та оновлення технічного парку аграрних виробників. Особливо це стосується тих областей, де рівень забезпечення технікою є нижчим за середній показник в цілому по Україні, проте які займають провідні позиції за обсягами виробництва, зібраних площ та врожайності основних культур рослинництва: Харківська, Одеська, Миколаївська, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Хмельницька.

З метою виявлення потреби аграрної галузі України у сільськогосподарській техніці нами був здійснений розрахунок нормативної чисельності тракторів та комбайнів на одиницю площі ріллі та посівів (табл. 3) відповідно до вимог, встановлених Нормативом обчислення навантаження на вітчизняні зернозбиральні, кормозбиральні комбайни та трактори для визначення права на отримання сільськогосподарськими товаровиробниками часткової компенсації їх вартості, затвердженим Наказом Мінагрополітики України у 2008 році.

За нашими підрахунками аби досягнути нормативного рівня забезпеченості сільськогосподарською технікою, зокрема тракторами та комбайнами на одиницю оброблюваної площі, аграрна галузь України потребує інвестиційних вливань у сумі 370,6 млрд грн або 13,7 млрд дол. США. Додатково з метою оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств існує потреба у введенні в експлуатацію основних засобів на загальну суму 136,6 млрд грн або 5 млрд дол. США.

Таблиця 3

Розрахунок потреби в інвестицій в тракторний парк АПК України

Показник	Од. виміру	Трактори	Комбайни
Сумарна потужність тракторів на загальну площу ріллі	тис. кВт	36116	—
Фактична потужність тракторів на кінець 2017 року	тис. кВт	21302	—
Кількість техніки у с/г підприємствах	шт.	129300	30352
Кількість техніки у населення	шт.	218000	15420
Кількість техніки всього	шт.	347300	45772
Середня потужність 1 трактора	кВт	61	—
Нормативна потреба в техніці	шт.	592067	87005
Середня ціна одиниці техніки	грн	765555	4444122
Розрахункова потреба в інвестиціях	млн грн	187382,9	183244,5
	млн дол. США	6940,1	6786,8

Джерело: розраховано автором за даними [3; 14]

Кризові явища у тваринництві за досліджуваний період супроводжувались скороченням обсягів виробництва та споживання м'ясо-молочної продукції як

в кількісному (з 427,7 тис. т яловичини та 11248,5 тис. т молока у 2010 році до 363,5 тис. т яловичини та 10280,5 тис. т молока у 2017 році), так і в розрахунку на 1 особу (з 9,8 кг яловичини та 245,2 кг молока у 2010 році до 7,2 кг яловичини та 242,0 кг молока у 2017 році). Варто зауважити, що негативна тенденція зумовлена, в першу чергу, розповсюдженням інфекційних захворювань худоби, використанням застарілих технологій, відсутністю інфраструктури переробних підприємств, через що збитковість галузі сягає 73 %. Поглибленню кризи у тваринництві сприяло стрімке скорочення площ кормових культур – з 40 % сільськогосподарських угідь у 1990 році до 7 % у 2017 році.

Сукупна дія вище перелічених факторів спричинила критичне зменшення поголів'я худоби в АПК України, зростання імпортованої м'ясо-молочної продукції та значне зменшення рівня споживання відповідних продуктів порівняно з нормативними значеннями, визначеними Міністерство охорони здоров'я України. З метою досягнення рекомендованого Міністерство охорони здоров'я України рівня виробництва та, відповідно, споживання м'ясо-молочної та іншої продукції тваринництва, за оцінками експертів галузь потребує капіталовкладень у сумі близько 35,5 млрд грн або 1,3 млрд дол. США. Інвестиції необхідно розподілити за наступними напрямками:

- збільшення виробництва молока та реалізації яловичини в живій та забійній масі;
- наращення поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах;
- підвищення продуктивності виробництва шляхом інтенсифікації, впровадження новітніх технологій у вирощуванні тварин та переробці продукції тваринного походження;
- покращення якості продукції тваринного походження відповідно до вимог міжнародних стандартів, розширення експорту продукції тваринництва, вихід на нові зовнішні ринки [15].

За даними Мінагрополітики України, на початок 2018 року в АПК України на стадії підготовки та впровадження знаходяться 333 інвестиційних проектів загальною вартістю майже 35 млрд грн. Лідерами серед регіонів України за кількістю інвестиційних проектів є Черкаська (40 проектів), Полтавська (39 проектів), Вінницька та Львівська (по 36 проектів) областях. Вартість 1 проекту коливається від 100 тис. грн до 9,6 млрд грн.

Зокрема, за напрямками інвестиційні проекти впроваджуються у:

- розвиток скотарства – 76 проектів;
- розвиток свинарства – 43 проектів;
- розвиток птахівництва – 25 проектів;
- будівництво овоче- та фруктосховищ – 23 проекти;
- закладку та вирощування багаторічних насаджень – 16 проектів;
- будівництво зрошувальних систем – 11 проектів;
- будівництво забійних пунктів – 10 проектів [16].

Рівень реінвестування чистого прибутку у виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств у 2017 році становив 1,5 тис. грн у розрахунку на 1 га земель сільськогосподарського призначення (58 дол. США), що у 3,5 рази більше порівняно з 2013 роком (табл. 4).

Таблиця 4

Рівень інвестування в аграрну галузь України у 2013-2017 роках

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	Темп росту 2017/2013, %
Площа с/г угідь, тис. га	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	99,9
Капітальні інвестиції, млн грн	18640	18388	29310	49660	63401	340,1
Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України, млн дол. США	728,4	776,9	617,0	502,2	586,2	80,5
Чистий поточний прибуток/ змішаний дохід, млн грн	88654	114626	182974	214091	221294	249,6
Капітальні інвестиції на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	448,9	443	706,1	1196,5	1528,1	340,4
Прямі інвестиції на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	473,6	505,3	401,3	326,7	381,5	80,6
Чистий прибуток на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	2134,9	2761,3	4408,2	5158,2	5333,8	249,8

Складено автором за даними [3]

Для порівняння, відповідний показник в середньому по ЄС у 2017 році становив близько 170 євро/га (більше 190 дол. США) [17], в Російській Федерації – в середньому 1300 руб./га (близько 20 дол. США в розрахунку на 1 га сільськогосподарських земель) [7], в Республіці Білорусь – 287 білоруських рублів на 1 га угідь (близько 140 дол. США) [8].

В той же час з 2013 по 2017 рік прямі іноземні інвестиції в аграрне виробництво у розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських угідь зменшились з 473,6 грн до 381,5 грн відповідно, що є наслідком дестабілізації внутрішньої та зовнішньої політичної та економічної ситуації в країні, проте порівняно з 2016 роком даний показник зріс на 16,8 %, що відображає деяке підвищення інвестиційної привабливості галузі для іноземних інвесторів та є наслідком проведення реформаційної кампанії агропромислового комплексу, що ґрунтується на принципах євроінтеграції, дерегуляції, роздержавлення та ефективності управління державними активами та здійснюється за напрямками: підвищення якості продукції, полегшення роботи фермерам за рахунок дерегуляції, залучення міжнародних кредиторів і консультантів (МВФ, Світовий банк, ЄІБ, ЄБРР), які повинні забезпечити приплив інвестицій у галузь, поліпшення бізнес-клімату [18].

Висновки. Покращення інвестиційного клімату є важливою рушійною силою економічного розвитку суб'єктів вітчизняного агропромислового комплексу, проте воно неможливе без активізації і спрямування у потрібне русло державного

забезпечення, зміцнення ролі держави та органів місцевого самоврядування у процесі підвищення інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому.

Аналіз наведених даних дає змогу зробити висновок щодо низького інвестиційного забезпечення оновлення основних фондів сільськогосподарських підприємств України. Насамперед, причиною цього може слугувати наявність великої кількості ризиків, що призводять до зрушення інтересів суб'єктів сільськогосподарського виробництва з довготермінового у короткотерміновий період.

Ефективність політики аграрного розвитку країни повинна в обов'язковому порядку передбачати комплексність реформ та політичних заходів, тісно взаємопов'язаних та взаємопідтримуючих. Інвестиції у наукові розробки та дослідження мають супроводжуватися вливанням капіталу в оцінку та відкриття нових ринків; інвестиційна підтримка інфраструктурної складової буде більш ефективною у разі орієнтації на дрібних та середніх аграріїв; провадження інвестиційної політики в аграрний бізнес недоцільно здійснювати окремо від фінансування процесу забезпечення прав земельної власності.

1. *Мельник Л.В.* Потенціал іпотечного кредитування в аграрній сфері: сутність, структура, специфіка формування. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2018. № 10(38). С.93-98;
2. *Захарчук О.В.* Оцінка економічної ефективності використання матеріально-технічної бази підприємств. Економіка АПК. 2017. № 2. С. 25-32;
3. Державна служба статистики України [Офіційний веб-сайт]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/cg.htm (дата звернення 20.03.2019);
4. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Офіційний веб-сайт]. URL: <https://www.nfr.gov.ua/> (Дата звернення 10.03.2019);
5. *Білик І.В.* Інституційний механізм ринку праці в аграрному секторі економіки України: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.01. Львів, 2015. 20 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/aref_bilyk.pdf;
6. *Пасхавер Б.Й.* Агропродовольчий комплекс в умовах інфляції. Економіка України. 2016. № 2. С. 52-66;
7. Федеральная служба государственной статистики [Офіційний веб-сайт]. URL: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/ (Дата звернення 12.03.2019);
8. Національний статистический комітет Республіки Беларусь [Офіційний веб-сайт]. URL: <http://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/> (Дата звернення 12.03.2019);
9. 5 новин у сфері агропромислової техніки в Україні. [веб-сайт ТОВ «Бейкер Тіллі Україна»]. URL: <http://bakertilly.ua/news/id38701> (Дата звернення 11.03.2019);
10. Дешевле и ближе: почему аграрии экономят на закупках сельхозтехники. 2016. URL: <https://delo.ua/business/deshevle-i-blizhe-pochemu-agrarii-ekonomjat-na-zakupkah-selhozte-317309/> (Дата звернення 14.03.2019);
11. Темпы обновления сельхозтехники не растут. 2017. URL: <https://www.agroinvestor.ru/tech/article/29921-tempy-obnovleniya-selkhoztekhniki-ne-rastut/> (Дата звернення 15.03.2019)
12. Центральний статистичний офіс Польщі [Офіційний веб-сайт]. URL: <https://stat.gov.pl/en/publications/search.html?topic=58> (Дата звернення 9.03.2019);
13. Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/euro-area/agricultural-machinery-tractors-per-100-sq-km-of-arable-land-wb-data.html> (Дата звернення 16.03.2019);
14. Норматив обчислення навантаження на вітчизняні зернозбиральні, кормозбиральні комбайни та трактори для визначення права на отримання сільськогосподарськими товаровиробниками часткової компенсації їх вартості, затв. Наказом Мінагрополітики України від 14.03.2008 № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0153555-08> (Дата звернення 15.03.2019);
15. Національний проект «Відроджене скотарство». Київ: ДІА, 2011. 44 с. URL: <http://naas.gov.ua/content/skotar.pdf> (Дата звернення 17.03.2019);
16. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Офіційний веб-сайт]. URL: <http://minagro.gov.ua/node/25911> (Дата звернення 10.03.2019);
17. Food and Agriculture Organization of the United Nations [Офіційний сайт]. URL: Режим доступу до ресурсу: <http://www.fao.org/home/en/> (Дата звернення 15.03.2019);
18. Реформа АПК: відстрочені обіцянки фермерам і виробникам. Прес-центр Міністерства аграрної політики і продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=17356> (Дата звернення 12.03.2019)